

УДК 811.161.2'276.6:666.3/.7

**THEMATIC CLASSIFICATION OF UKRAINIAN CERAMIC
TERMINOLOGY****ТЕМАТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ КЕРАМІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ****Zolota O.V. / Золота О.В.**

Анотація. У статті здійснено тематичну класифікацію керамічної термінологічної лексики. Досліджений матеріал розподілено на дев'ять тематичних груп керамічних термінів, до складу яких уходять тематичні підгрупи, тематичні мікрогрупи та тематичні гнізда. Визначено механізми групування лексем, зосереджено увагу на ролі родо-видових лексико-семантичних відношень у термінології під час тематичної класифікації номінацій досліджуваної галузі.

Ключові слова: тематична класифікація, тематична група, тематичне гніздо, гіпоніміїні відношення, термін кераміки.

Вступ.

Кожна галузева термінологія є системним об'єднанням, компоненти якого, перебуваючи у певних лексико-семантичних відношеннях, утворюють тим самим цілісну структуру.

Системність терміноодиниць є основним критерієм під час вивчення термінології в українському мовознавстві упродовж останніх десятиліть. «Терміносистема є впорядкованою сукупністю термінів, які адекватно висловлюють систему понять теорії, що описують певну спеціальну сферу людських знань чи діяльності» [5, с. 11]. Увагу до тематичної класифікації термінологічних систем було приділено у наукових працях Овсейчик С.В. (термінолексика екології), Луковенко Т.О. (гомеопатична термінолексика), Колган О.В. (термінолексика гірничої справи), Козак Л.В. (технічна термінолексика), Чорної О.В. (термінолексика податкової справи) та ін. Через те, що дослідження керамічної термінології досі не здійснювалося, а, отже, не проводився й тематичний аналіз керамічних термінів, дослідження керамічної лексики стає особливо актуальним.

Кожне термінологічне утворення має ієрархічну побудову системи її понять, що поєднані між собою різними видами парадигматичних зв'язків. Гіпоніміїні відношення виступають пріоритетним засобом класифікації термінологічних номінацій. Терміни відіграють роль не лише засобу передачі поняття. Перебуваючи у родо-видових відношеннях, вони також відображають зв'язки між поняттями, відтворюють градацію номінацій від родового компонента до видових.

Основний текст.

Вузькоспеціалізовану лексику, що уживається для обслуговування термінології керамічного виробництва, доцільно поділити на такі системні утворення як тематичні групи (сукупність термінів, що охоплюють номінації на позначення основних етапів виробничої галузі), тематичні підгрупи (ТП) та мікрогрупи (семантичні об'єднання спеціальних слів, що конкретизують кожну тематичну групу номінацій), тематичні гнізда (ТГ) (найменші угруповання лексем зі стрижневим компонентом, що об'єднують навколо себе видові

поняття на основі гіпонімійних відношень).

Терміни керамічного виробництва класифікуємо за такими тематичними групами: **назви обладнання та механізмів; назви сировини керамічного виробництва; назви виробів; назви процесів, явищ; назви властивостей, якостей, здатностей; назви способів, методів, принципів; терміни-назв на позначення величини, одиниць вимірювання, показників, параметрів; терміни на позначення організації виробництва; назви фахівців галузі.**

До тематичної групи «**Назви обладнання та механізмів**» включаємо лексеми на позначення устаткування (машини, приладдя та їх деталі), що використовують у процесі виготовлення керамічної продукції.

У межах цієї тематичної групи термінів виокремлюємо тематичні підгрупи **назв машин для видобутку сировини** (бульдозер, тракторний грейдер, одноковшевий екскаватор, багатоковшевий екскаватор, роторний екскаватор, скрепер) та **термінів-назв засобів для транспортування сировини** (автосамоскид, стрічковий транспортер, підвісна дорога, люлечний конвеєр, рейковий транспорт). До підгрупи **виробниче обладнання** включаємо лексеми глинообробна машина, відкрита лопатна глиномішалка, стрічковий прес, автоматичний різальний апарат, автоматизовані конвеєрні лінії, наливні апарати, зачисний пристрій, ріжучий пристрій, тунельна піч, кільцева піч, роликова піч, щільна піч, градієнтна піч, баштова розпилювальна сушарка, барабанна сушарка, барабанні млини, барабанні змішувачі, прес-форми, прес-автомати.

До ТП **назви деталей обладнання** входять терміни-назви частин обладнання для виготовлення керамічної продукції: адаптер, гвинтові кеменевидільні вальці, глинобовтушка, сито, воронка, живильний валик, пуансон, мундштук, осердя, шнек, лопаті шнека, дезінтеграторні вальці, корзинчасті дезінтегратори, керамічне піддницце, голівка рельсів, гідравлічний штовхач, механічний (гвинтовий) штовхач; та **пристроїв**: вентилятор, димосос, заслінка, редуктор.

У межах цієї ТП виокремлюємо також мікрогрупи найменувань: «будова печі» (корпус печі, склепіння печі, черинь печі, канал тунельної печі, підвагонетковий простір, піщаний засув, вхідна камера, вихідна камера, стінові блоки, каркас печі, верхній (холодний) кінець печі, нижній (гарячий) кінець печі, зона підсушки, зона нагріву, зона кальцинування, зона екзотермічних реакцій, зона спікання, зона охолодження, ланцюгова зона); «будова сушарки» (бандаж, циліндричний кожух, ролик, зубчасті колеса, паливнева камера, камера для відбору відпрацьованих газів); «будова конвеєру» (повідна станція рами, натяжна станція рами, конвеєрна стрічка, гвинт з контргрузом, ланцюг з контргрузом, повідний вал, натяжний вал).

До складу тематичної групи «**Сировина керамічного виробництва**» належать номінації «сирець», «глиняне тісто», «глиняна маса», «глиниста речовина» та ін. Терміни цієї тематичної групи можемо поділити на декілька ТП: **глина та глинисті (пластичні) матеріали, назви компонентів керамічних мас, домішок, топників (непластичні матеріали)**. Прикладами лексем ТП **глинисті (пластичні) матеріали** є назви сировинних матеріалів,

що використовуються у керамічному виробництві: *глина, каолін, шлікер, бентоніт, каолініт, монтморилоніт, бейделіт, гідрослюди, кремнезем, глинозем, оксиди лужних металів, оксиди заліза, діоксиди титану, лужні оксиди, галлуазит* тощо.

До ТП **непластичні матеріали** (назви компонентів керамічних мас, **домішок**) належать номінації на позначення супутніх матеріалів для виготовлення керамічних мас: «спіснювальні домішки» (знижують пластичність, повітряне та вогневе зсідання глини) – *пісок, шамот, гранульований шлак, зола, деревна тирса, антрацит, буре вугілля, лігнін* тощо; «вигоряючі, пластифікуючі домішки, топники» (підвищують розтяжність й зв'язувальну здатність глини) – *лінгосульфони, крейда, мелений доломіт, тальк, польовий шпат, залізна руда, магnezит* тощо.

У складі номінацій цієї ТП знаходимо також терміни-назви речовин, що використовуються для надання стійкості до зовнішнього впливу, водонепроникності й декоративного вигляду поверхонь керамічних виробів, – *ангоб, полива*. Структурно-семантична організація термінологічних одиниць керамічної галузі уможлиблює виокремлення тематичних гнізд зі стрижневим словом-назвою гіперонімічного компонента. Родовий термін «*полива*» залежно від її якісних характеристик або зовнішнього вигляду має низку видових понять і утворює термінологічне гніздо: *полива авантюринова, полива атмосферостійка, полива брістольська, полива відновлена, полива напівпровідникова, полива соляна, полива нефритова, полива фритована, полива кристалічна, полива ґрунтова, полива декоративна, полива м'яка, полива низькотемпературного випалу, полива польовошпатна*. Деякі з цих гіпонімів вступають між собою у антонімічні відношення: *полива безплюмбійова – полива плюмбійова, полива непрозора – полива прозора, полива іскриста – полива матова, полива легкотопка – полива важкотопка, полива нейтральна – полива текстурована, полива одноколірна – полива кольорова*.

Тематична група «**Назви виробів**» складається з кількох тематичних підгруп, що виокремлені на підставі семантичного аспекту призначення продуктів керамічного виробництва: *стінові матеріали, облицювальні матеріали, керамічні матеріали спеціального призначення*. «Керамічними називають штучні кам'яні матеріали, що виготовляють з мінеральної сировини шляхом формування й подальшого випалу за високих температур» [1, С. 74].

До ТП **стінові матеріали** входять такі мікрогрупи термінів-назв виробів кераміки: «*цегла і керамічні камені*» (*цегла керамічна звичайна, цегла потовщена, цегла модульна, камінь звичайний, камінь збільшений, камінь модульний, камінь з горизонтальним розташуванням порожнин*); «*ефективні стінові керамічні матеріали*» (*порожниста цегла, пористо-порожниста цегла, керамічні стінові камені, цегла будівельна легка*); «*великі стінові керамічні вироби*» (*блоки, панелі (одношарові, двошарові, тришарові)*).

У межах ТП **облицювальні матеріали** визначено дві мікрогрупи термінів: *фасадні облицювальні матеріали та керамічні вироби для внутрішнього облицювання*. Мікрогрупа термінів на позначення «*матеріалів для облицювання фасадів*» включає такі назви: *цегла лицьова, цегла лицьова*

порожниста, цегла лицьова суцільна, камінь лицьовий, двошарова цегла, ангобована цегла, полив'яна цегла, килимово-мозаїчні плитки, плитки типу «кабанчик», килими типу «брекчія» (безполів'яні плитки), цокольні глазуровані плитки, плитки типу «плінк». До складу мікрогрупи «термінів-назв виробів для внутрішнього облицювання» входять лексеми, що позначають вироби для покриття підлоги (керамічні плитки, мозаїчні плитки (плитки килимової кераміки)) та облицювання стін.

Мікрогрупа «термінів-назв виробів для облицювання стін» об'єднує у тематичне гніздо зі стрижневим словом *плитка* такі номінації:

–за технологією виробництва: *плитка великопориста (майоліка), плитка фаянсова (фаянс), плитка коттофорте, терралья, плитка одноразового випалу (монокоттура), плитка пориста одноразового випалу (монопороза), плитка подвійного випалу (бікоттура), плитка з валковим нанесенням поливи, клінкер (плитка одноразового випалу з потовщеною основою), плитка безполів'яна одноразового випалу (котто), керамограніт червоний грес (червона кераміка), керамограніт грес порчелланато (біла кераміка);*

–за характером поверхні: *плитки плоскі рельєфно-орнаментувальні, плитки фактурні;*

–за типом поверхні: *полів'яні (плитки прозорі, плитки глухі, плитки блискучі, плитки матові, плитки одноколірні, плитки, декоровані різнокольоровими малюнками) та безполів'яні;*

–за типом основи: *плитки на пористій основі, плитки на спеченій основі;*

–за способом виробництва: *плитка пресована, плитка екструдована;*

–за кольором маси: *плитка на червоній або кольоровій масі, плитка на білій масі, плитка на безколірній масі;*

–за формою, призначенням та характером країв: *плитки квадратні, плитки прямокутні, плитки фасонні кутові, плитки фасонні карнизні прямі, плитки для оздоблення внутрішніх і зовнішніх кутів, плитки фасонні плінтусні прямі.*

ТП **керамічні вироби спеціального призначення** представлена низкою мікрогруп термінів-назв виробів керамічної галузі для різноманітних потреб людства: «покрівельні керамічні вироби» (глиняна дахівка (дахівка нештампована пазова, дахівка стрічкова пазова, дахівка стрічкова плоска, дахівка гребінчаста), порожнисті керамічні вироби для перекриття), «керамічні труби» (дренажні труби, каналізаційні керамічні труби), «санітарно-технічні вироби» (хімічний посуд, біде, умивальник, ванна, мийки, змивний бачок, унітаз), «кислототривкі керамічні вироби» (цегла кислототривка, плитка кислототривка, плитка термокислототривка, труби кислототривкі, труби фасонні), цегла дорожня (цегла клінкерна), «вогнетривкі вироби» (кремнеземисті вогнетриви (динасові), алюмосилікатні вогнетриви (напівкислі вогнетриви, шамотні вогнетриви, високо глиноземисті вогнетриви, легковісні вогнетриви), магнезійні вироби), «теплоізоляційні керамічні вироби» (цегла трепельна (діатомова), керамзит), «вироби для облаштування промислових димових труб» (цегла лекальна).

Уважаємо за доцільне виокремити ТП **термінів-назв дефектів керамічних виробів**. До цієї підгрупи належать номінації: *тріщина (тріщина*

охолодження, тріщина розшарування), шаруватість, еліпсоподібне розшарування (свіль), недопресування кутів («драконів зуб»), недопал, перепал, жолоблення, рубчик, вибух, задирки по краях сирцю, S-подібна тріщина та ін.

У межах досліджуваної термінології наявні лексеми із абстрактним значенням. Класифікація їх у групи відбувалася залежно від семантичного вияву понять цими термінами. У складі таких тематичних груп – номінації на позначення величин, характеристик, якостей, станів сировини та керамічних виробів, а також методів, дій, процесів, використовуваних у керамічному виробництві.

Тематична група термінів, що позначають **«Процеси, явища керамічного виробництва»** поділяється на такі тематичні підгрупи:

– **терміни-назви процесів керамічного виробництва**: видобуток, вилежування, виморожування, формування, лиття, різання, сушка, випал, сортування, поливування.

Термін *поливування*, що уживається на позначення процесу нанесення поливи на виріб, виступає гіперонімом і утворює тематичне гніздо: *поливування вибіркове, поливування двошарове, поливування багаторазове, поливування зануренням, поливування поливанням, поливування пульверизацією*;

– **терміни-назви хімічних процесів**: аналіз, вологовіддача, розведення, гомогенізація, дисоціація, дегідратація, видимання, міжмолекулярне тяжіння, процес збагачення мінеральної сировини;

– **терміни-назви технологічних процесів**: агломерація, брикетування, футерування. Термін *футерування* об'єднує в тематичне гніздо терміни-гіпоніми *захисне футерування, цегляне футерування, вогнетривке футерування, спечене футерування, шамотне футерування*;

– **терміни-назви фізичних процесів**: розмелення, вакуумування, відсіювання, диспергування, розрідження, перемішування, зволоження, подрібнення, підсушення, розтріскування, нагрівання, розкладання, остигання, паропрогрів, цементация, зсідне напруження, ван-дер-ваальсові сили, сили капілярного тиску, сила поверхневого натягу, деформація.

У тематичній групі **«Назви властивостей, якостей, здатностей»** можлива така класифікація лексем:

– **якості та здатності сировини у взаємодії з водою** (формувальна вологість, вологоємність, набухання, розмокання, взаємодія з електролітами, тиксотропне зміцнення);

– **якості ливарного керамічного шлікера**, що використовують у підготовці глини до виливання керамічних виробів (*водовіддача, плинність шлікера (рухливість), загусність шлікера, фільтраційні якості шлікера, стійкість до розшарування*);

– **сушильні якості** (*повітряна усадка (усушка), чутливість глини до сушки, вологопровідність, видимання, обтоплення*);

– **термічні якості** (*вогнева усадка, вогнетривкість, здатність до спікання, важкотопкість, легкотопкість, морозостійкість, корозійна стійкість, паропроникність*);

– **фізичні якості** (*густина, пористість, вологісне розширення,*

водопоглинання, проникність, гігроскопічність і под.);

–**теплофізичні якості** (теплоємність, термостійкість, теплопровідність, температуропровідність, термічне розширення);

–**механічні якості** (зв'язність, зв'язувальна здатність, пластичність, міцність, міцність при вигині, міцність при стисканні, твердість, стійкість проти спрацьовування, стиранність, формувальна здатність);

–**естетичні та споживчі якості** (білизна, блиск поливи, біологічна стійкість).

Терміни «глина», «каолін» утворюють власні тематичні гнізда і виступають при цьому родовими поняттями до низки видових, що позначають якісні характеристики сировини залежно від її хімічного складу на різних етапах технологічної обробки: *глина активована, глина високоосновна, глина гончарна, глина залізиста, глина масна, глина піскувата, глина вапниста, глина мулувата, глина галунова, глина цегельна, глина кисла, глина легкотопка, глина випалена, глина вогнетривка, глина вибілювальна, глина відмулена, глина первинна, глина напівксила, глина сланцьова, глина пісна, глина важкотопка, глина формувальна та ін.; каолін відмулений, каолін мокрого збагачення, каолін шаруватий.*

До складу цієї ТГ входить тематичне гніздо із стрижневим компонентом «*вогнетриви*», що акумулює навколо себе назви виробів відповідно до їх хіміко-мінералогічного складу: *кремнеземисті (дикасові) вогнетриви, алюмосилікатні вогнетриви, шамотні вогнетриви, високо глиноземисті вогнетриви, магнезіальні вогнетриви, легковагові вогнетриви.*

ТГ «**Назви способів, методів, принципів керамічного виробництва**» представлена такими номінаціями: *зливний спосіб, наливний спосіб, комбінований спосіб, відкритий спосіб, спосіб пластичного формування, сухий спосіб, напівсухий спосіб, сушильно-помольний спосіб, шлікерний спосіб, метод уведення домішки, метод видалення домішки, пінометод, серіографічний метод, метод визначення плинності шлікера по похилій площині, гранулометрія, керамографія, паропрогрів та ін.*

До ТГ «**Термінів-назв на позначення величини, одиниць вимірювання, показників, параметрів**» належать лексеми *одиниця в'язкості (пуаз), показник (показник пластичності), цикл, фракція, інтервал (інтервал спікання, інтервал пористості, інтервал температур), термін (термін сушіння), фаза (тверда фаза), ступінь (ступінь випалу), період (період нагрівання), температура (температура спікання, кінцева температура випалу), тривалість витримки, режим випалу, фактичний час випалу, період охолодження, холостий хід печі (тривалість розігріву), процент недопалу, частка, коефіцієнт (коефіцієнт водопоглинання, коефіцієнт газопроникності, коефіцієнт теплопровідності, коефіцієнт чутливості до сушіння, коефіцієнт загусності шлікера, коефіцієнт лінійної усадки), модуль пружності; за розмірами глинистої речовини – пил (розмір зерен 0,005-0,05 мм), пісок (розмір зерен 0,05-2 мм).*

До тематичної групи «**Термінів на позначення організації виробництва**» належать назви приміщень спеціального призначення, а також засобів, що використовують під час процесу керамічного виробництва. Серед номінації

такого типу виділяємо: глинозапасник-котлован, диспетчерський пульт, журнал лабораторний, журнал робочий, конус, силос (ємність для зберігання сировини без доступу повітря для захисту її від негативного впливу зовнішніх факторів), цех масозаготівельний, цех пічний, цех мелення, цех складальний, цех формувальний тощо.

Окрему тематичну групу складають «Терміни-назви фахівців галузі керамічного виробництва»: армувальник, вибірник, випалювач, відливальник, завантажувач, кантувач, комплектувальник, контролер-приймальник, ливарник, модельник, оправник, оператор, пресувальник, прокатник, різальник, садчик, сортувальник, формувальник, футерувальник шліфувальник і под.

Висновки.

Отже, упорядкування мовного матеріалу, а саме розподіл лексики на тематичні групи та підгрупи дозволяє цілісно оцінити структуру досліджуваної термінології, виявити найчисельніші групи термінів та схарактеризувати підгрупи з малою кількістю лексем. Під час аналізу керамічної лексики було використано метод опису тематичних груп, що дало змогу розглянути склад субмови галузі, що вивчається, з лінгвістичного боку, дослідити лексико-семантичні зв'язки між одиницями терміносистеми.

Література:

1. Домокеев А.Г. Строительные материалы: Учеб. для строит. вузов. – 2-е изд. переаб. и доп. – М.: Высш. шк., 1989. – 495 с.
2. Класифікатор професій України (ДК 003:2010) / <http://www.dk003.com/>
3. Російсько-український словник силікатних термінів / За ред. Й.М. Ящишина. – Вид. друге, випр. і доп. – Львів: Видавництво Державного університету «Львівська політехніка», 2000. – 168 с.
4. Семейных Н.С. Технология керамических материалов: конспект лекций / Н.С. Семейных. – Пермь: Изд-во Перм. Гос. Техн. Ун-та, 2008. – 202 с.
5. Туровська Л. В. Військові звання та посади в Україні / Л. В. Туровська. – Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 160 с.

***Abstract.** The question of thematic classification of terminological vocabulary has repeatedly become the subject of study of both Ukrainian and foreign linguists. At the present time, the study of thematic groups of the previously unconsidered terminological system of ceramic production has become relevant. There was a need to outline the principles for classifying the branch vocabulary of ceramics, to define lexical-semantic relations in groups of lexemes, which groups the terms.*

The basis of the hierarchical construction of the thematic groups of ceramic terminology are lexical-semantic relations of hyper-hyponymia.

Terms of ceramic production, united around generic components, form 9 thematic groups. Each thematic group of ceramic vocabulary includes narrower and more specific word combinations that form subgroups, microgroups and thematic nests.

Within the limits of the investigated terminology of the ceramic production vocabulary, thematic groups for the designation of equipment and mechanisms, raw materials of ceramic production, products, processes, phenomena, properties, qualities, abilities, methods, principles, quantities, units of measurement, indicators, parameters, organization of production, industry professionals are distinguished.

Thematic groups on designating equipment and mechanisms, raw materials of ceramic

production, products, processes, phenomena, properties, qualities, abilities have in their composition several thematic subgroups (for example, "the names of equipment details", "plastic materials", "wall materials", etc.) and microgroups of ceramics leksems ("the structure of the furnace", "products for wall cladding", etc.). Separately analyzed thematic nests of the terms of the research area (thematic nests with the core component "irrigation", "tile"), between the elements of which lexical-semantic relations of antonymy are revealed.

Key words: thematic classification, thematic group, thematic nest, hyponymic attitudes, term of ceramics.

Reference:

1. Domokeev A.G. Stroy`tel`nie matery`aly: Ucheb. dlya stroy`t. vuzov. – 2-e y`zd. pereab. y` dop. – M.: Vyssh. shk., 1989. – 495 s.
2. Klasyfikator profesii Ukrainy (DK 003:2010) / <http://www.dk003.com/>
3. Rosiisko-ukrainskyi slovnyk sylikatnykh terminiv / Za red. Y.M. Yashchyshyna. – Vyd. druhe, vypr. i dop. – Lviv: Vydavnytstvo Derzhavnoho universytetu «Lvivska politekhnika», 2000. – 168 s.
4. Semeinikh N.S. Tekhnolohyia keramycheskykh materyalov: konspekt lektsyi / N.S. Semeinikh. – Perm: Yzd-vo Perm. Hos. Tekhn. Un-ta, 2008. – 202 s.
5. Turovska L. V. Viiskovi zvannia ta posady v Ukraini / L. V. Turovska. – Kyiv ; Irpin : VTF «Perun», 2005. – 160 s.

Науковий керівник: к.ф.н., доц. Овчаренко Н.І.

Стаття відправлена: 10.03.2018 р.

© Золота О.В.